

A TARTALOM ÉS FORMA KÉRDÉSÉHEZ A TÖRTÉNETI FORRÁSOK BELSŐ KRITIKÁJÁBAN

Kristó Gyula

V. évf. magyar-történelem-latin sz. h.

MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET

Horváth János Árpád - kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái c. könyvé nyomán¹ viszonylag széles körű vita bontakozott ki. Megjegyzéseink éppen ennek a polémianak köszönhetik létrejöttüket. Nem akarunk természetesen a rég lezárt vitakérdéshez hozzászólni, sem megjegyzéseket tenni a vita - ahogy mondani szokás - margójára, csupán állást kívánunk foglalni a vita alapproblémájában. A vita alapja - kimondva vagy kimondhatatlanul - módszerbeli, metodikai probléma volt, a belső forráskritika tartalmi és formai elemeinek alkalmazási lehetősége, kapcsolata és aránya. Elvileg nincs és nem is lehet vita vagy véleménykülönbség a tartalom és forma viszonyát illetően, Horváth János is hangsúlyozta, hogy „... a tartalmi szempont soha nem hanyagolható el.”² Ugyanezt summázza Mezey László is: „... a szövegekkel való foglalkozásnál a stílus, a forma kérdései, a próza-diszítés kérdései nem nélkülözhetők, de csak a tartalmi vizsgálat ismert és bevált eszközei mellé rendelve, mégpedig úgy, hogy a döntő szó mindenkor a tartalmi érveké lesz.”³ A probléma voltaképp ennek az általános, mindenki által ismert és tudott tételnek Horváth János szerinti értelmezésében, gyakorlati alkalmazásában állott. Köztudott dolog, hogy középkori latin nyelvű emlékeink, krónikáink, okleveleink általában a problémák sokaságát hordják magukban. Számos esetben ismeretlen az írójuk, a megírás ideje, eldöntetlen a mű - főleg az oklevelek - hitelessége. Magától értetődik, hogy e problémák megoldására - a tartalmi vonatkozású érvek mellett - maximálisan alkalmazható és

alkalmas is a formai elemzés, a stilusvizsgálat. Használatát legalább két körülmény, két fontos ok igazolja: Az egyik az, hogy a nyelvvel szemben „... az irodalmi stilus és általában a stilus minden körülmények között felépítmény/kiemelés ott, K. Gy./, tehát teljes egészében függvénye az egyes korok társadalmának: a társadalom változó izlésének, művészi törekvéseinek megnyilatkozása - nyelvi téren, ⁴ Tehát van bizonyos közösségi jellege. A másik ok pedig voltaképp az első dialektikus ellentétében, a stilus egyéni voltában rejlik. E két ok a legteljesebb mértékben indokoltá és jogosulttá teszi a formai vizsgálat intenzív alkalmazását. Az is közismert, hogy tudósaink nagyon sokáig nem éltek a stiluselemzés objektíve adott lehetőségének még valamelyes, nem hogy teljes kiaknázásával sem, pedig a középkori latin nyelv stilusfejlődésének szakaszait képező rimes, ritmikus prózát stb. fel sem kellett „fedezni”: a XI század második felétől bőven ömlő, a művészi szerkesztés szabályait tanító könyvek, az ars dictandi-k, az ars dictaminis-ek, a rationes dictandi-k részletesen adnak felvilágosítást róluk. Mégis, Magyarországon - szemben más országokkal - nagyon kevesen használták fel a belső forráskritikában a formai elemzést, s még kevesebben foglalkoztak a középkori latinság stilusvizsgálatával, lényegében itt csak Rácz Elemér ⁵ és Horváth János neve említhető meg, s voltaképp csak Horváth János az, aki egy egész szintetikus monográfia alapvető vizsgálati szempontjait teszi meg a formai elemzést, „Éppen ezeknek a stilusirányzatoknak a megfigyelése, a változások okainak a feltárása és az így nyert eredményeknek a kronológia és szövegkritika területén való alkalmazása az alább következő vizsgálatok feladata.” ⁶ Horváth munkája azonban nem az Árpád-kor irodalmának stilustörténete, hanem mindenekelőtt forrástanulmány, s ezért művében teljes joggal vizsgálhatjuk a belső forráskritika tartalmi és formai oldala arányának alakulását.

Horváth János ujszempontra a stiluselemzést könyben részesítő, az abból adódó eredményeket helyenként abszolútizáló műve - ezt mindenki elismeri, még Horváthi legélesebben polemizáló vitapartnere, Győry János is - „üttörő jellegű” ⁷ Talán ebből is következhetett, hogy Mezey a vizsgálat formai módszerének tulzott alkalmazásával, tulhajtásával „vádolja” Horváthot, azzal, hogy

212.

„nem is egy tévedése elkerülhető lett volna, ha nem néz mindent a forma szemszögéből.”⁸ Birálatában még ennél is messzebbre megy el Mezey László, s Horváth Jánosra konkretizálva a következő elvi megállapítást teszi: „Egy szöveg tartalmi problémáinak eldöntésénél tisztán formai /kiemelés ott, K. Gy./ eszközök igénybevétele, mint a stilusvizsgálat, nem egyéb formalizmusról”⁹ /kiem. ott, K. Gy. / Mezeynek ez utóbbi tételét nem tudjuk elfogadni; Horváth János - szerintünk is - kissé túlhajtja ugyan a stilusvizsgálatot, eredményeit néhol abszolutizálja, azokból túl messzemenő következtetéseket von le, egyszóval a forrásvizsgálat tartalmi és formai szempontu érveinek arányát eltolja a formai alaku elemzés javára, de ez még nem formalizmus, bár olykor annak tűnhet.

Valóban csak röviden érintjük Gyóry János birálatát, már csak azért is, mert Horváth János megadta rá a választ,¹⁰ Karácsonyi Béla vitahozzászólása is nagymértékben Gyóry értékelésével polemizál,¹¹ Véleményüket nagy általánosságban a magunk részéről helyesnek tartjuk. Gyóry János ilyeneket állít pl. Horváth János művéről: „Horváth teljesen ötletszerűen fogja rá egy-egy szövegre, hogy rimes, vagy ritmikus próza, s idevágó elemzései - művének csaknem kétharmada - egyenesen nevetségesek.”¹² Ez nem áll, durva hamisítás, szinte rágalmozás. El kell azonban ismerni, hogy Gyóry egynémely megállapításának magva alapján helyes, de erősen túlhajtott, a hibákat eltulzó körítése miatt, a konkrétból való elszietett általánosításai következtében veszt értékéből. Pl.: „Ahol Horváth krónika-szövegrészeket datál, vagy fiktív szerzőknek tulajdonít ritmusvizsgálatával, ott minden megállapítása revízióra szorul. Ískoia-példája ennek a könyve 256-259. oldalain található részlet, amelyben ritmikusnak mond ritmushibáktól hemzsegő szöveget és vice versa.”¹³ Az általánosítás rossz, a konkrét példa azonban helyes. A fenti oldalakon található krónikarészlet a Budai Minorita Krónikából való, Horváth János e részeket mintaszerű ritmikus prózában irtaknak véli, ami alapján véve túlzás, hiszen ha nem is maga a jellegtelen mondatvégek aránya, annyira azonban nem csekély, hogy a szöveget mintaszerű ritmikus prózának minősíthessük.

A magunk részéről Mezey birálatának már több tételével értünk egyet, Horváth János bizonyításaiiban tényleg sokszor eltulzottan nagy szerepet juttat a formai jellegű érveknek, amiben nem követjük, de ez mit sem von le abból, hogy

nagyon sok elvi megállapítását, tézisét irányadónak ismerjük el. Elfogadjuk Horváth Jánosnak a magyarországi latin nyelvű irodalom stílusfejlődésére megállapított korszakait, a rimes, a ritmikus és a humanista stílus korát. Nyomában azt is valljuk, hogy az egyik fajta stílusról a másikra való áttérés nem azonnali, vannak – olykor tekintélyes hosszúságu – átmeneti időszakok, ingadozások. Horváth Jánost követve az alábbiakban rögzíthetjük a különböző stílusok elterjedtségének, használata általánosságának, uralkodásának idejét. A rimes próza legelső emléke hazánkban az 1001-1002-ben készült pannoni halmi oklevél. /Pontosabban : ténylegesen 1001-1002-ben írt részei már a rimes próza szabályai szerint készültek. /¹⁴ A rimes próza uralma nagyjából a XII. század végéig kizárólagos, a XIII. század első felében még itt-ott elvétve előfordul, de a «XIII. század 30-40-es éveiben, . . . a rimes fogalmazás egyszer és mindenkorra eltűnik okleveleinkből, véglegesen helyet adva az ujnak, a ritmikus prózának.»¹⁵ A ritmikus próza a pápai udvarból sarjadt ki, általános használata ott is csak 1198-tól számítható. «A ritmikus próza gyakorlatának megszilárdulása a királyi kancelláriában nálunk a XIII. század negyedik évtizedének elejére esik.»¹⁶ A ritmikus próza uralma a XIV. század legvégéig kizárólagos. A XV. században felbomlásának folyamata /ami már némileg a XIV. század második felében megkezdődött/ erősödik, a XVI. század pedig a teljes felbomlás képét mutatja.¹⁷ Közben a XV. század második felében megjelenik, és hamarosan uralkodóvá válik a humanista stílus.

Horváth János nagy érdemének tudható be a stílusfejlődés itt röviden vázolt menetének megrajzolása, s ebben tökéletesen egyetértünk vele. Horváth – a téma ujszerűségénél fogva – mindent ezen ujszerű vizsgálati szempont oldaláról néz, s éppen ezzel, az egyébként nagyon jelentős kutatási szempont, eszköz tuhhajtásával hívja ki maga ellen a formalizmus vádját.

Hogyan lehet elkerülni e veszélyes buktatót? Csakis úgy, ha mindenkor a tartalmi érveket tartjuk meghatározóknak, s kiindulópontnak, ahol csak erre bármi ilyen jellegű adat rendelkezésünkre áll. A tartalom és forma kategóriáit csak akkor értelmezzük marxista módon, ha a kettő helyes viszonyát, azaz a tartalom elsődleges és meghatározó jellegét a gyakorlatban is alkalmazzuk. Ezért építjük feltételezéseinket megállapításainkat mindig elsődlegesen tartalmi alapokra. A bizonyításhoz elégséges tárgyi- tartalmi jellegű érvek mellé mint 214.

kontrolláló, az elégtelen tárgyi-tartalmi bizonyítékok mellette mint kiegészítő, a megoldás útját jelző /de sehol sem önmagában megoldást adó /tényező/ vesszük figyelembe a stílusvizsgálatot. Nem követjük tehát abban Horváth Jánost, hogy tisztán formai érvek segítségével állapítsunk meg szerzőket, és analizáljuk, illetve szintetizáljuk a krónikaanyagot egyes darabjait. Ez a módszer távol esik a tartalomról és formáról vallott marxista lézistől, ugyanakkor más elvi szempont miatt is téves, Horváth János elfeledkezik arról, hogy - bármennyire is egyéni a stílus - egy adott, nagyjából rövid időszakban a stílus területén lényeges változásokat nem lehet kimutatni/különösen, ha nem stíluszakasz-látárról van szó/, azaz egy bizonyos korban lényegében azonos stílusformában írnak az emberek. Vegyük példának a Budai Minorita Krónikát, továbbá Kálti Márk önálló jellegű alkotását; valamint a Névtelen /un. János/ Minorita Krónikatöredékét és Küküllei Nagy-Lajos -életrajzát. Ezek mind XIV. századiak, sőt egyik-másik mű keletkezése időben igen közel esik egymáshoz, ebből következően eleve le kell mondanunk a formai vizsgálat kizárólagos alkalmazásáról az ebből adódó eredmények valamiféle abszolutizálásáról. A XIV. század stílus szempontjából a ritmikus próza még szinte korlátlan uralmának jegyét hordozza, s éppen ezért, mert egy már kialakults a felbomlás jeleit még alig mutató stílusfaj uralmáról van szó, elvileg szerző- elkülönítésre önmagában elégséges alapot szolgáltató formai jellegű érveket szinte lehetetlen keresni és a gyakorlatban találni. Az ilyen célú vizsgálatoknál a formai elemzés adta eredmények a forráskritika szempontjából szinte alig jöhetnek számításba. /Természetesen más a helyzet a stílustörténet felvázolása esetében. / A stílusvizsgálat módszerét azonban nem kell mindenütt jelentőségében elbagatellizálni. Kiválóan alkalmas s szinte egyedül eredményre vezető módszer a tartalmilag érdektelen, jellegtelen interpolációk szövegromlások vizsgálatára, de csak akkor, ha az alapszöveg és az interpoláció /vagy szövegromlás/ nem azonos stílusfaj uralkodásának idejében készült. A stílusvizsgálat, a prózaritmus vizsgálata igen indokolt pl. a Küküllei János krónikájának rekonstruálását célzó kutatásoknál, Küküllei műve feltétlenül XIV. századi keletkezésű, tehát a ritmikus próza kizárólagos uralmának idején íródott, míg az azt fenntartó krónikák mind XV. század végiek, akkor jöttek létre, amikor az írók már nem ismerték a

ritmikus próza szabályait, s nem is alkalmazták azokat. Sematizálva tehát úgy fest a kép, hogy mindaz, ami a XV. század végi Küküllői-szövegekben ritmustalan, az XV. századi kéz nyomát viseli. Ismételten hangsúlyozzuk: Ilyen jellegű problémák eldöntésére kiválóan alkalmas a stílusvizsgálat, de például sem a Budai Minorita Krónika, sem Kálti Márk krónikaszintézise szövegeinek elkülönítése, éppen egymáshoz közeledő keletkezési idejük miatt, nem oldható meg csak a stílusvizsgálat eszközeivel. Ilyen és ehhez hasonló esetekben mindig a tárgyi-tartalmi jellegű érvek a mérvadók.

Több téren – már a stílusvizsgálat módszerén mint egységen belülről – tudunk egyetérteni Horváth János sokszor ki nem mondott, de gyakorlatban alkalmazott tételeivel, Horváth a ritmikus próza kizárólagos uralma alatt keletkezett szövegeket – olykor – aszerint egységesít, hogy mintaszerű ritmikus prózában íródtak, vagyis hogy mondatvégeiken abszolút a ritmizáltság. Ez szerintünk nem szöveg – egységesítésre vagy elkülönítésre alkalmas kritérium, hiszen köztudott, hogy éppen – . . . a ritmikus prózána k alapszabálya, hogy az abszolút mondatvégeken szabályos cursusnak kell elhelyezkednie. »¹⁸

Szerintünk, ha egy ritmikus prózában írt szöveg egyéni stílussajátosságait keressük, akkor nem a szöveg ritmikus voltát kell hangsúlyozni, hanem a ritmusformációk megszűlését, a ritmusképletet. Ezt a megállapítást – úgy tűnik – Horváth János is osztja, hiszen a ritmikus próza stílusfaján belül a ritmikus formáció változását mint a ritmikus próza egységes egészén belüli, vizsgálódásokra és eredmények elérésére alkalmas kritériumot egy ízben említi: « . . . nem lehet a középkori ritmikus prózáról általánosságban / kiemelés ott, K. Gy. / beszélni, mivel részint az egyes ritmikus formációk /kiem. tőlem, K.Gy. / , másrészt ezek alkalmazásának gyakorisága a változó idővel együtt változik . . . »¹⁹ Ha tehát egy ritmikus prózában írt szöveg egyéni stílusjegyeit akarjuk meghatározni, akkor a szöveg abszolút mondatvégei ritmizáltságának arányát szinte számításon kívül hagyhatjuk mint általános jegyet, s fokozottabban kell figyelembe venni a ritmusképlet mint egyéni stílussajátosság eredményéből adódó következtetéseket.

Horváth János nyomán azt is leszögezhetjük, hogy « a rimes próza mint stílusfaj nem olyan csálhatatlan eszköz az oklevelek és egyéb elbeszélő jellegű szövegek keletkezési idejének megállapítása szempontjából, mint a cursus »²⁰, már csak azért sem, mert bár a rimes próza az 1200-as évek elején leha-

216.

nyatlik a rim mint stilusékesítmény alkalmazásának gyakorlata egyes esetekben a XIII., sőt XIV. században is kétségtelen. ²¹ Másutt elvégzett vizsgálataink igazolják Horváth állításának helyességét: a rimhasználat, még hozzá szándékos, tudatos rimhasználat a XIV. században vitathatatlan. Éppen azért, mert használata alapján véve egyedül, nem általános - ennyivel toldjuk meg Horváth tételét - , a rimhasználat mértéke, tudatossága, a rimtechnika fejlettsége a XIV. században objektíven alkalmas szöveg- és szerző- elkülönítésre, meghatározásra.

Horváth János művének tanulságait, felhasználási lehetőségeit illetően két nézet áll élesen szemben egymással. Az egyik Győry Jánosé: „A kutatónak, aki ezután foglalkozik majd hasonló kérdésekkel, első kötelessége lesz: óvakodni Horváth János módszerétől és eredményeitől.” ²² A másik Karácsonyi Béláé: „Horváth János kezdeményezése elvileg is pozitív, hiszen minden bizonnyal számos kutató új eljárások, új módszerek, új vizsgálati szempontok kialakítására fog ösztönözni.” ²³ Mi a magunk részéről nem kívánunk élni Győry János „jótanácsaival”, hanem a második nézethez tartjuk magunkat. Ha olykor vitázunk is - mert vitázni kell - Horváth Jánossal, alapvetően semmiképpen nem vetjük el módszerét, sőt - mintegy „megszelidített” formában - magunk is használjuk.

Zur Frage des Inhalts und der Form in der Inneren Kritik der Historischen Quellen.

von Gy. Kristó

1954 erschien die Monographie von János Horváth: Die Stilprobleme unserer lateinsprachigen Literatur in der Arpadenzeit, die eine grosse Debatte ausgelöst hatte. Wir sind mit den Forschungsergebnissen Horváths einverstanden, jedoch nicht mit seiner Methode. In seinem Werk begeht er manchmal Fehler gegen das richtige Verhältnis des Inhalts und der Form, durch die Neuartigkeit seiner Methode misst er eine übermässige Bedeutung den Feststellungen der Stilprüfung bei. Wir stellen fest, dass nur die prinzipielle Bedeutung und die praktische Verwirklichung der Priorität des Inhalts die einzig richtige marxistische Anschauung ist. In einer Stilart der mittelalterlichen lateinsprachigen Literatur, bei den in rhythmischer Prosa geschriebenen Werken muss, was die Quellenkritik betrifft, nicht die Stufe der absoluten Rhythmisation am Satzende, wie Horváth es meint, sondern die Teilung der Rhythmusformen, die Rhythmusformel berücksichtigt werden. In den Werken des XIV. Jahrhunderts kann der Reim, weil er individuelle Eigenart ist, auf den Verfasser ein charakteristisches Licht werfen.

I r o d a l o m

1. Horváth János : Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., Akadémiai Kiadó 1954. /Továbbiakban : Horváth : Stílusproblémák/
2. Uo, 282.
3. Mezey László : Horváth János : Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Filológiai Közöny, 1955. /1. évf. / 2. szám, 275.
4. Horváth : Stílusproblémák 33.
5. Rácz Elemér : A ritmikus próza XII.-XIII. századi okleveleinkben. Bp., 1927.
6. Horváth : Stílusproblémák 33.
7. Győry János : Horváth János : Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái, Irodalomtörténeti Közlemények 1955. /LIX, évf. / 3. sz. 240.
8. Mezey László : i. m. 275.
9. u. o.
10. Horváth János : Megjegyzések Győry János könyvismertetésére, Irodalomtörténeti Közlemények, 1955. /LX, évf./ 3 sz. 349-364.
11. Karácsonyi Béla : Hozzászólás Horváth János könyvének vitájához. Irodalomtörténet, 1956. . 3. sz. 309-321.
12. Győry János i. m. 344.
13. U. o. 347
14. Horváth : Stílusproblémák 75.
- 15 U. o. 102.
16. U. o. 71. Rácz Elemér, i. m. 21.
- 17 Horváth : Stílusproblémák 64.
18. Karácsonyi Béla : i. m. 317.
19. Horváth : Stílusproblémák 64.
20. Uo, 73
21. Uo.
22. Győry János i. m. 348.
23. Karácsonyi Béla : i. m. 321.

